

Хорошун О.В.,
кандидат юридичних наук,
директор Дніпровського інституту
Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління персоналом»

УДК 343.1:351.745
DOI 10.32782/2663-5666.2024.4.13

ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА ТА БАЛАНСУ ПРИВАТНИХ І ПУБЛІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ

Вступ. Забезпечення верховенства права при застосуванні запобіжних заходів є одним із ключових викликів сучасного кримінального правосуддя. Запобіжні заходи мають сприяти запобіганню ризикам, таким як уникнення правосуддя, вплив на свідків чи знищення доказів, проте їх використання повинно відповідати принципу пропорційності та захищати права підозрюваних і обвинувачених. Проблема полягає в тому, що на практиці баланс між приватними інтересами особи (права і свободи підозрюваних) та публічними інтересами суспільства (забезпечення безпеки та правосуддя) часто порушується. Особливої уваги потребує застосування запобіжних заходів щодо осіб зі спеціальним статусом, таких як народні депутати, судді чи прокурори, що ускладнюється законодавчими обмеженнями та тривалими бюрократичними процедурами. Це створює додаткові перешкоди для ефективного розслідування та реалізації принципу невідворотності покарання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика запобіжних заходів і забезпечення верховенства права розглядалася в роботах багатьох українських та зарубіжних вчених. Так, О.Сачко і В. Тертишник зосереджували увагу на теоретичних аспектах пропорційності заходів у кримінальному провадженні, підкреслюючи важливість забезпечення прав людини. Питання правового регулювання запобіжних заходів у контексті кримінального процесу аналізували С. Гавриленко та Ю. Баулін, наголошуючи на недосконалості чинного законодавства та його практичного застосування.

Зарубіжні дослідження, зокрема праці Томаса Аллена (Т. Allen) та Макса Дамаска (М. Damaska), акцентують увагу на необхідності гармонізації національних стандартів із міжнародними, а також на забезпеченні права на справедливий суд. Роботи Елеонор Капе

(Е. Cape) та Жозефа Ходжсона (J. Hodgson) досліджують питання ефективності альтернативних запобіжних заходів, таких як електронний контроль і застава, підкреслюючи їхню роль у зменшенні залежності від тримання під вартою.

Метою статті є аналіз проблем забезпечення верховенства права під час застосування запобіжних заходів, зокрема пошук ефективного балансу між приватними та публічними інтересами. Стаття спрямована на виявлення прогалин у законодавстві та практиці, що регулюють запобіжні заходи, і розробку рекомендацій щодо їх удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Ні для кого не секрет що забезпечення верховенства права в діяльності правоохоронних органів, зокрема при застосуванні запобіжних заходів, є необхідною умовою для ефективного функціонування правової держави. При цьому важливо, щоб такі заходи відповідали принципу пропорційності, захищали права людини та одночасно гарантували інтереси суспільства. Україна, зокрема через діяльність Національного антикорупційного бюро (НАБУ) та Державного бюро розслідувань (ДБР), стикається з проблемами дотримання цього балансу у процесі розслідування правопорушень

Верховенство права є основоположним принципом, закріпленим у Конституції України стаття 8. Він передбачає, що всі дії державних органів, зокрема застосування запобіжних заходів, мають здійснюватися відповідно до закону, забезпечуючи рівність перед правосуддям і захист прав людини [7, с. 54]. Однак в умовах боротьби з корупцією та іншими кримінальними правопорушеннями, держава часто стикається з викликом: забезпечити дотримання прав підозрюваних та обвинувачених, водночас захищаючи суспільні інтереси. Запобіжні заходи спрямовані на запобігання можливим ризикам,

як-от уникнення обвинувачених від правосуддя, знищення доказів, або вплив на свідків. Згідно зспираючись на КПК України стаття 176 до запобіжних заходів належе: особисте зобов'язання, особиста порука, застава, домашній арешт, тримання під вартою [5, с. 97].

Якщо ми поговоримо про проблеми то один із найбільших викликів у забезпеченні верховенства права – це досягнення балансу між приватними інтересами (особисті права та свободи підозрюваних) та публічними інтересами (безпека суспільства, забезпечення правосуддя). Це питання є особливо актуальним у діяльності НАБУ та ДБР, де розслідуються корупційні злочини, які зазвичай супроводжуються високим суспільним інтересом. Наприклад, запобіжний захід у вигляді тримання під вартою для підозрюваних у корупції може мати на меті недопущення втечі або впливу на слідство. Проте тривале тримання під вартою без вироку суду може сприйматися як порушення прав людини, особливо з огляду на презумпцію невинуватості, що часто викликає суспільний резонанс і критику з боку правозахисних організацій.

У своїй практиці НАБУ та ДБР зіштовхуються з проблемами, пов'язаними із забезпеченням як прав підозрюваних, так і суспільних інтересів. Одним із прикладів можу навести тривалі судові розгляди щодо обрання запобіжних заходів, що часто призводить до ризиків затягування процесу та порушення принципу розумних строків або застосування запобіжних заходів у вигляді тримання під вартою замість альтернативних заходів.

На нашу думку, для забезпечення балансу приватних і публічних інтересів важливо вдосконалювати законодавчі норми, які регулюють застосування запобіжних заходів. Також ми вважаємо, що потрібно вдосконалити такі статті як ст. 177 КПК (мета і підстави застосування запобіжних заходів) та ст. 132 КПК (загальні правила застосування заходів забезпечення кримінального провадження) за для покращення процедури обґрунтування ризиків, зокрема чіткіше визначення критеріїв для вибору запобіжних заходів. Також треба забезпечувати прозорість та публічну звітність про дотримання прав підозрюваних при застосуванні запобіжних заходів [1, с. 85].

Для забезпечення утвердження верховенства права принципово важливим є дотримання засад недопустимості обмеження прав і свобод людини, а також застосування примусових чи запобіжних заходів виключно в разі край-

ньої необхідності. Виходячи з цього, розвиток концептуальної моделі системи принципів кримінального процесу має бути спрямований, перш за все, на забезпечення незалежності та процесуальної самостійності слідчого, реабілітації невинуватих, гарантування доступу до правосуддя та захисту прав і свобод людини. Особливої уваги потребує дотримання принципу недопустимості звуження існуючих прав і свобод у процесі прийняття нових законів або внесення змін до чинного законодавства. Така модель повинна базуватися на інтеграції фундаментальних принципів, включаючи верховенство права та гарантованість прав людини, що є основою демократичного суспільства та правової держави [2, с. 130].

Отже, дотримання верховенства права передбачає забезпечення прав підозрюваних, водночас не допускаючи зловживань чи порушень публічних інтересів. Національні органи, як НАБУ та ДБР, мають продовжувати роботу в напрямку оптимізації запобіжних заходів, забезпечуючи таким чином високу довіру до правосуддя та стабільність суспільства.

Відповідно до статті 29 Конституції України [3], «у разі нагальної необхідності запобігти злочину чи його припиненню, уповноважені органи можуть застосувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід, обґрунтованість якого має бути перевірена судом протягом 72 годин». Це положення закріплює важливий принцип обмеженого використання запобіжного заходу тримання під вартою виключно за умов крайньої необхідності. Однак питання застосування цього заходу в контексті кримінальних проступків потребує більш чіткого нормативного регулювання, оскільки безпідставне затримання може бути визнане недопустимим.

Формування інституту кримінальних проступків вимагає правової визначеності як щодо концептуальних основ кримінального права, так і щодо процедур, які забезпечують права особи. Це включає гарантії права на захисника, презумпцію невинуватості та мінімізацію втручання у права особи, що притягається до відповідальності.

Особливого значення питання затримання набуває при розслідуванні злочинів, вчинених особами, які мають спеціальний статус, наприклад, народними депутатами України, судьями та іншими суб'єктами, згаданими у статті 480 КПК України [4]. За положеннями ч. 2 ст. 482 КПК [4], притягнення народного де-

путата до кримінальної відповідальності, його затримання або застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою чи домашнього арешту можливе лише за згодою Верховної Ради України. Це положення значно ускладнює реалізацію інституту затримання, оскільки бюрократичні процедури часто перешкоджають оперативності слідчих дій.

Відповідно до ч. 3 ст. 482 КПК України [4], навіть такі заходи, як обшук, огляд особистих речей або житла народного депутата, порушення таємниці листування чи застосування негласних слідчих дій можливі лише за умови надання Верховною Радою згоди на притягнення до кримінальної відповідальності. Це створює ситуацію замкненого кола: для отримання згоди Верховної Ради потрібні переконливі докази злочину, але для збирання таких доказів потрібна згода того ж органу.

Наші пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання мають наступний характер:

1. Запровадження універсального імунітету. Доцільно встановити єдину процедуру затримання, арешту та притягнення до кримінальної відповідальності для осіб із спеціальним статусом (депутати, прокурори, судді, адвокати, журналісти). Такі заходи мають здійснюватися лише за рішенням слідчого судді, за умови обґрунтованого подання Генерального прокурора, керівника регіональної прокуратури, Директора НАБУ або його заступника.

2. Обмеження застосування запобіжних заходів у малозначних справах. Народні депутати та інші особи зі спеціальним статусом не повинні затримуватись за вчинення малозначних злочинів, а також під час виконання службових обов'язків, наприклад, під час сесійної роботи Верховної Ради.

3. Спрощення бюрократичних процедур. Варто мінімізувати час, необхідний для отримання згоди на застосування заходів кримінального забезпечення, зокрема через запровадження електронного документообігу між правоохоронними органами та Верховною Радою [6, с. 134].

4. Розробка чітких критеріїв для застосування заходів. Необхідно деталізувати законодавчі вимоги до процедури отримання доказів, що обґрунтовують застосування запобіжного заходу, щоб уникнути суб'єктивності та правових колізій.

Впровадження цих змін сприятиме забезпеченню балансу між захистом прав осіб зі

спеціальним статусом і потребами ефективного розслідування злочинів, водночас зберігаючи принцип верховенства права та законності у діяльності правоохоронних органів.

Висновки. Отже, на нашу думку, варто також розглянути такі аспекти:

1. Розширення альтернативних заходів. Введення та поширення таких заходів, як електронний контроль чи обмеження певних видів діяльності, дозволить зменшити залежність від тримання під вартою.

2. Запровадження більш детальних процесуальних стандартів. Удосконалення процедурного регулювання допоможе знизити ризики затягування судових процесів.

3. Підвищення кваліфікації суддів і правоохоронців. Навчання щодо застосування запобіжних заходів відповідно до принципу пропорційності сприятиме підвищенню якості прийняття рішень.

4. Адаптація до міжнародних стандартів. Інтеграція принципів Європейського суду з прав людини в національне законодавство може забезпечити кращий баланс між правами осіб і публічними інтересами.

Забезпечення верховенства права при застосуванні запобіжних заходів є не лише обов'язковою умовою правової держави, але й важливим індикатором ефективності правосуддя. Для досягнення цього балансу необхідно вдосконалити законодавче регулювання, підвищити прозорість процедур і забезпечити дотримання прав людини в кожному конкретному випадку. НАБУ та ДБР мають важливу роль у впровадженні цих змін, сприяючи посиленню довіри до правової системи України.

На нашу думку, головною метою вдосконалення системи запобіжних заходів є досягнення довіри суспільства до судових і правоохоронних органів. Це можливо лише за умов прозорості процедур, ефективного використання ресурсів і чіткого дотримання принципів верховенства права. НАБУ та ДБР мають стати провідниками цих змін, демонструючи високу якість роботи й відповідальність перед суспільством.

Оптимізація запобіжних заходів сприятиме не лише підвищенню ефективності правосуддя, але й стабільності правової системи, забезпечуючи захист прав кожної особи та збереження суспільних інтересів. Це стане важливим кроком до зміцнення демократичних цінностей та побудови правової держави в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Грицюк І. В. Запобіжні заходи в системі заходів процесуального забезпечення участі осіб у досудовому розслідуванні. *Право.ua*. 2015. № 3. С. 84–87.
2. Зеленська М. І. Гарантії прав і свобод особи під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою: монографія. К.: Алерта, 2016. 2012 с.
3. Конституція України [Електронний ресурс] / *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. с. 141. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. №4651-VI *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10. № 11–12. № 13. ст. 88.
5. Сачко О.В. Доктринальна модель принципу верховенства права. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 4 (25). Том 3. С. 96–100 (міжнародна наукометрична база Index Copernicus International, Республіка Польща).
6. Сачко О.В. Забезпечення верховенства права під час застосування спрощених та інших особливих форм і режимів кримінального провадження. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. Вип. 6. Том 1. С. 133–135 (міжнародна наукометрична база Index Copernicus International, Республіка Польща).
7. Шевчук С. Доктрина верховенства права та конституціоналізму: історична генеза і співвідношення. *Право України*. 2010. № 3. С. 52–61

Хорошун О.В. ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА ТА БАЛАНСУ ПРИВАТНИХ І ПУБЛІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ

Стаття присвячена комплексному аналізу проблем забезпечення верховенства права та балансу між приватними і публічними інтересами під час застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні. Особлива увага приділяється теоретичним та практичним аспектам функціонування цього інституту в Україні з урахуванням сучасних викликів, зокрема діяльності таких ключових правоохоронних органів, як Національне антикорупційне бюро (НАБУ) та Державне бюро розслідувань (ДБР). У дослідженні акцентується на важливості дотримання принципу верховенства права, закріпленого у статті 8 Конституції України, при виборі та застосуванні запобіжних заходів. Автори визначають, що запобіжні заходи мають бути спрямовані на запобігання ризикам уникнення правосуддя, впливу на свідків, знищення доказів, але при цьому повинні відповідати принципу пропорційності та не порушувати права підозрюваних. Розглядаються проблеми забезпечення балансу між приватними інтересами (захист прав підозрюваних) і публічними інтересами (забезпечення безпеки суспільства та правосуддя). Одним із ключових викликів є надмірне використання тримання під вартою як запобіжного заходу та недостатнє використання альтернативних заходів, таких як електронний контроль чи домашній арешт. Автори також досліджують специфіку застосування запобіжних заходів щодо осіб із спеціальним правовим статусом, таких як народні депутати, судді, прокурори. Проаналізовано обмеження, встановлені чинним законодавством, зокрема статтями 480 і 482 КПК України, які ускладнюють оперативне розслідування та створюють правові колізії, що фактично блокують реалізацію інституту затримання. Значна увага приділена проблемам правового регулювання та необхідності вдосконалення чинного законодавства. У статті підкреслюється, що відсутність чітких критеріїв для обґрунтування ризиків і вибору запобіжного заходу, а також надмірний формалізм у процесуальних питаннях негативно впливають на ефективність правосуддя.

Ключові слова: верховенство права, запобіжні заходи, баланс приватних і публічних інтересів, ДБР, НАБУ, тримання під вартою, альтернативні заходи, правове регулювання, кримінальне провадження.

Khoroshun O.V. PROBLEMS OF ENSURING THE RULE OF LAW AND THE BALANCE OF PRIVATE AND PUBLIC INTERESTS IN THE APPLICATION OF PREVENTIVE MEASURES

The article is devoted to a comprehensive analysis of the problems of ensuring the rule of law and the balance between private and public interests in the application of preventive measures in criminal proceedings. Particular attention is paid to the theoretical and practical aspects of the functioning of this institution in Ukraine, taking into account current challenges, in particular, the activities of such key law enforcement agencies as the National Anti-Corruption Bureau (NABU) and the State Bureau of Investigation (SBI). The study emphasizes the importance of adhering to the rule of law, enshrined in Article 8 of the Constitution of Ukraine, when selecting and applying preventive measures. The authors determine that preventive measures should be aimed at preventing the risks of avoiding justice, influencing witnesses, and destroying evidence, but should also comply with the principle of proportionality and not violate the rights of suspects. The article discusses the problems of striking a balance between private interests (protection of suspects' rights) and public interests (ensuring public safety and justice). One of the key challenges is the excessive use of detention as a preventive measure and the insufficient use of alternative measures, such as electronic monitoring or house arrest. The authors also examine the specifics of the application of preventive measures to persons with a special legal status, such as MPs, judges, and prosecutors. The author analyzes the restrictions established by the current legislation, in particular Articles 480 and 482 of the CPC of Ukraine, which complicate the operational investigation and create legal conflicts that actually block the implementation of the institution of detention. Considerable attention is paid to the problems of legal regulation and the need to improve the current legislation. The article emphasizes that the lack of clear criteria for substantiating risks and choosing a preventive measure, as well as excessive formalism in procedural matters, negatively affect the efficiency of justice.

Key words: rule of law, preventive measures, balance of private and public interests, SBI, NABU, detention, alternative measures, legal regulation, criminal proceedings.